

ПРЕДМЕТ ДОКАЗУВАННЯ ТА РОЗПОДІЛ ОBOB'ЯЗКУ ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЗА ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ДЕРЖАВ – УЧАСНИЦЬ СНД

SUBJECT OF PROOF AND THE DISTRIBUTION OF THE BURDEN OF PROOF IN CIVIL PROCEEDINGS IN THE STATES PARTIES OF CIS

Садикова Я.М.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри юридичних дисциплін
Сумської філії

Харківського національного університету внутрішніх справ

У статті здійснено аналіз норм процесуального законодавства країн СНД щодо регламентації питань про предмет доказування у справі, підстав звільнення від доказування та розподілу обов'язку доказування. Такий аналіз дав можливість зробити висновок про закріплення широкого розуміння предмету доказування. Легальне визначення поняття предмету доказування міститься лише в Цивільному процесуальному кодексі Республіки Білорусь.

Ключові слова: цивільний процес, предмет доказування, розподіл обов'язку доказування, підстави звільнення від доказування, держави – учасниці СНД.

В статье проведен анализ норм процессуального законодательства стран СНГ относительно регламентации вопросов о предмете доказывания по делу, оснований освобождения от доказывания и распределения обязанности доказывания. Такой анализ позволил сделать вывод о закреплении широкого понимания предмета доказывания. Легальное определение понятия предмета доказывания содержится только в Гражданском процессуальном кодексе Республики Беларусь.

Ключевые слова: гражданский процесс, предмет доказывания, распределение бремени доказывания, основания освобождения от доказывания, государства – участники СНГ.

The article analyzes the norms of procedural legislation of the CIS countries concerning the regulation of questions on the subject of proof in a case, the grounds for exemption from the evidence and the distribution of the burden of proof in civil proceedings. This analysis led to the conclusion of the consolidation of a wide understanding of the subject of proof. The legal definition of the subject of proof is contained only in the Civil Procedure Code of the Republic of Belarus.

Key words: civil process, subject of proof, distribution of the burden of proof, grounds for exemption from proof, CIS countries.

Актуальність теми. Процес глобалізації у всіх сферах суспільного життя сучасного суспільства, а також встановлення нового рівня взаємовідносин між країнами світового співтовариства та поглиблення міжнародних торгових, економічних та культурних зв'язків не тільки обумовили практичний та академічний інтерес до іноземного права, але й стали передумовами визнання його особливої ролі в правовій науці [1, с. 2]. Тому актуальним видається аналіз норм процесуального законодавства країн СНД щодо регламентації питань про предмет доказування у справі, підстав звільнення від доказування та розподілу обов'язку доказування.

Мета даної статті полягає у виявленні особливостей правового регулювання окремих питань доказування, а саме предмету доказування та розподілу обов'язку доказування, в цивільному судочинстві держав – учасниць СНД.

Виклад основного матеріалу. Загальні питання визначення предмету доказування та розподілу обов'язку доказування в цивільному судочинстві стали об'єктом уваги більшості вчених, науковий інтерес яких знаходиться в площині судового доказування. Зокрема, ці питання висвітлюються в роботах С.В. Васильєва, В.В. Комарова, В.А. Кройтора, Д.Д. Луспеніка, М.К. Треушнікова, С.Я. Фурси, Т.В. Цюри, М.Й. Штефана та багатьох інших. В той же час питання порівняльного правознавства в сфері цивільного процесу на сьогодні залишаються відкритими і актуальними.

Починаючи аналіз норм процесуальних законів країн СНД щодо наявності норм-дефініцій поняття «предмет доказування», слід відзначити прогресивність цивільного процесуального законодавства Республіки Білорусь. Цивільним процесуальним кодексом Республіки Білорусь від 11 січня 1999 р. [2] чітко визначено, що предметом доказування є всі факти, що мають значення для пра-

вильного вирішення справи. При цьому розмежовуються предмет доказування позивача, предмет доказування відповідача, а також третьої особи, що заявляє самостійні вимоги на предмет спору (ст. 300 ЦПК Республіки Білорусь).

Цивільні процесуальні кодекси інших країн СНД не оперують поняттям «предмет доказування». Встановити зміст предмету доказування можливо виходячи зі змісту статей, де міститься поняття доказів або зі змісту інших статей. Так, доказами за ст. 47 Цивільного процесуального кодексу Республіки Вірменія від 7 серпня 1998 р. [3] є отримані в порядку, передбаченому цим кодексом та іншими законами, відомості, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги та заперечення осіб, які беруть участь у справі, а також інших обставин, які мають значення для вирішення спору. Кожна особа, що бере участь у справі, має доказати ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог та заперечень.

Цивільний процесуальний кодекс Азербайджанської Республіки від 28 грудня 1999 р. [4] визначає докази як дані, отримані судом в порядку, передбаченому цим кодексом та іншими законами, на основі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги чи заперечення сторін, та інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи.

Дещо по-іншому встановлено предмет доказування у цивільних справах у Цивільному процесуальному кодексі Грузії від 14 листопада 1997 р. [5]. Встановлюючи, що сторони самі визначають, які факти мають лягти в основу їх вимог чи якими доказами повинні бути підтверджені ці факти, процесуальний закон надає право суду не приймати, не витребувати чи вилучати зі справи докази, які не мають значення для справи.

Критерії, за якими обставини визначаються такими, що мають значення у справі і складають предмет доказування, визначено у Цивільному процесуальному кодексі Республіки Молдова від 30 травня 2003 р. [6]. Так, обставини, які мають значення для правильного вирішення справи, остаточно визначаються судовою інстанцією на підставі вимог та заперечень сторін та інших учасників процесу, а також норм матеріального та процесуального права, що підлягають застосуванню.

Аналогічне правило міститься в Цивільному процесуальному кодексі Киргизької Республіки від 24 листопада 1999 р. [7]. Відповідно до нього, суд визначає, які обставини мають значення для правильного вирішення справи на підставі вимог та заперечень осіб, які беруть участь у справі з урахуванням норм права, які підлягають застосуванню.

Цивільні процесуальні кодекси держав СНД чітко визначають, які факти необхідно додатково доказувати в тому чи іншому випадку. Це факти, що вказують на неможливість вчинення процесуальної дії у певний строк, при вирішенні питання про поновлення строків; обставини, які є підставами відводу. В ЦПК Республіки Молдова від 30 травня 2003 р. з'явився такий особливий додатковий факт, як інтерес для вступу в процес. Відповідно до ст. 67 ЦПК Республіки Молдова, для вступу в процес третя особа, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, подає заяву, в якій вона доказує наявність інтересу для вступу в процес. Особливістю цивільного судочинства Молдови є те, що законодавство іноземної держави, яке підлягає застосуванню, розглядається як факт, що також потребує доказування зацікавленими особами в тій мірі, в якій воно не відоме судовій інстанції (ст. 13).

Обов'язок доказування обставин, які складають зміст предмету доказування, цивільними процесуальними кодексами держав СНД покладається на осіб, які беруть участь у справі і які посилаються на ці обставини як на підставу своїх вимог та заперечень. Кодекси Республіки Молдова (ст. 118), передбачають можливість виключення з цього правила, оскільки в статтях щодо обов'язку доказування міститься припис «якщо законом не встановлено інше». В Цивільному процесуальному кодексі Азербайджанської Республіки прямо визначається, на кого покладається обов'язок доказування певних обставин в окремих категоріях справ (ч. 2 ст. 77).

Зупинимось на підставах звільнення від доказування, що передбачені цивільним процесуальним законодавством країн СНД.

Відповідно до ст. 182 ЦПК Білорусі, ст. 123 ЦПК Молдови, ст. 60 ЦПК Узбекистану, ст. 82 ЦПК Азербайджану, ст. 106 ЦПК Грузії, ст. 71 ЦПК Казахстану, ст. 65 ЦПК Киргизії, не підлягають доказуванню по-перше, факти, визнані судом загальновідомими; по-друге, преюдиціальні факти. Властивості преюдиціальності мають факти, встановлені судовими рішеннями у цивільних справах, що набрали законної сили, при розгляді цивільних справ, в яких беруть участь ті самі особи, а також вироками у кримінальних справах, що набрали законної сили, щодо питань, чи мали місце дії особи і чи вчинені вони цією особою, коли суд розглядає справу про цивільно-правові наслідки дій особи, стосовно якої ухвалено вирок.

Дещо ширше визначаються об'єктивні межі преюдициальної сили вироків в кримінальних справах за ЦПК Казахстану, відповідно до ч. 3 ст. 71 якого, вирок суду у кримінальній справі, що набрав законної сили, є обов'язковим для суду, який розглядає цивільну справу, не лише щодо фактів, чи мали місце дії особи і чи вчинені вони цією особою, а також стосовно інших встановлених вироком обставин та їх правової оцінки.

Властивість преюдиціальності за ЦПК Білорусі мають також факти, встановлені рішеннями Господарсько-

го суду, за ЦПК Киргизії – рішеннями Арбітражного суду. Законодавець Молдови пішов шляхом невизнання властивостей преюдиціальності за окремими фактами. Відповідно до ч. 5 ст. 123 ЦПК Молдови, факти, встановлені актом органу публічної влади, не мають сили досудового встановлення для судової інстанції і можуть бути спростовані відповідно до ЦПК.

Норми ЦПК Молдови, Киргизії щодо підстав звільнення від доказування, містять пряму заборону спростування преюдиціальних фактів. Норми ЦПК Азербайджану та Узбекистану хоча прямої заборони не містять, однак їх формулювання дозволяє прийти до висновку, що спростування преюдиціальних фактів не допускається.

Таким чином, підстави для звільнення від доказування є типовими, за винятком, передбаченим ЦПК Молдови та Казахстану, відповідно до яких підставою звільнення від доказування є також наявність презумпції. При цьому в ЦПК Казахстану прямо закріплено окремі презумпції: презумпція правильності загальноприйнятих в сучасній науці, техніці, мистецтві, ремеслі методів дослідження; презумпція знання особою закону; презумпція знання особою своїх службових та професійних обов'язків; презумпція відсутності спеціальної професійної підготовки чи освіти у особи, яка не надала в підтвердження їх наявності документ і не вказала на учбовий заклад чи інший заклад, де вона отримала спеціальну підготовку чи освіту (ст. 71).

За ст. 179 ЦПК Білорусі факти, які, відповідно закону, вважаються встановленими, не підлягають доказуванню, однак допускається подача доказів для оспорування таких фактів. Очевидно, що зазначене правило має застосовуватися лише щодо презумпцій і не застосовуватися до преюдиціальних фактів та загальновідомих фактів, від доказування яких сторони звільнені в силу ст. 182 ЦПК Білорусі. Проте сформульований в ст. 179 нормативний припис не дає змоги визначитись щодо яких встановлених фактів допускається оспорування, що, на наш погляд, є певним недоопрацюванням.

Окремо слід зупинитися на такій ознаці фактів, як спірність та підхід законодавств країн СНД до визнання стороною фактів, якими інша сторона обґрунтовує свої вимоги та заперечення.

ЦПК Білорусі не розглядає спірність як ознаку факту предмету доказування. Відповідно до ч. 2 ст. 83, визнання стороною фактів, якими інша сторона обґрунтовує свої вимоги та заперечення, для суду не є обов'язковим. Суд може визнати факт встановленим, якщо у нього немає сумнівів в тому, що визнання відповідає обставинам справи. Отже, за законодавством Білорусі визнання факту є лише одним з видів пояснень сторін.

Як доказ сприймається визнання за ЦПК Грузії, в ст. 131 якого вказується, що підтвердження (визнання) однією стороною існування чи відсутності обставин, якими інша сторона обґрунтовує свої вимоги та заперечення, суд може визнати за достатній доказ і покласти в основу рішення. В той же час здійснення визнання впливає на предмет доказування, оскільки сторона, яка здійснила визнання, може погасити його до винесення судом рішення, якщо докаже, що визнання є результатом помилки і було обумовлено обставинами, які стали їй відомими після визнання, або результатом психічного чи фізичного впливу неї, що виключає її вільне волевиявлення (ст. 133). Таким чином, з одного боку, визнання є фактором, який впливає на розподіл обов'язку з доказування, з іншого – обумовлює включення до предмету доказування додаткових обставин.

Відповідно до ч. 2 ст. 72 ЦПК Киргизії, визнання стороною фактів, якими інша сторона обґрунтовує свої вимоги та заперечення, звільняє останню від подальшого доказування цих обставин. Проте достатньо лише сумнівів у тому, що визнання було здійснено з метою прихова-

ти дійсні обставини справи або під впливом обману, насилля, погрози чи помилки, аби суд не прийняв визнання (ч. 3 ст. 72 ЦПК Киргизії). Стороні, яка зробила визнання, немає необхідності доказувати існування зазначених в ч. 3 ст. 72 ЦПК Киргизії обставин, аби «погасити» власне визнання. У разі, коли суд не прийняв визнання, факти підлягають доказуванню на загальних підставах.

Аналогічний підхід міститься в ЦПК Казахстану, Вірменії та Узбекистану. Проте слід вказати на те, що підстави для сумніву суду Узбекистану можуть бути будь-які, оскільки перелік підстав в ЦПК відсутній взагалі.

З аналізу ЦПК Киргизії, Казахстану, Вірменії, Узбекистану вбачається, що визнання є фактором, який на розсуд суду впливає лише на розподіл обов'язку з доказування, до розширення предмету доказування визнання не призводить взагалі.

Компромісний підхід до визнання фактів стороною втілено в ЦПК Молдови. Загальне правило встановлює, що визнання в судовому засіданні або при виконанні судового доручення однією стороною фактів, якими інша сторона обґрунтовує свої вимоги чи заперечення, звільняє останню від необхідності доказування цих фактів (ч. 4 ст. 131). Проте визнання не в будь-якому випадку буде покладено в основу рішення. ЦПК Молдови передбачає, з одного боку, можливість сторони, яка здійснила визнання, відмовитися від нього за умови, якщо ця сторона докаже, що визнані факти не відповідають дійсності, а є результатом помилки (ч. 5 ст. 131); з іншого боку, якщо у судовій інстанції є підстави вважати, що визнання здійснено з метою приховати дійсні обставини справи або під впливом обману, насилля, погрози чи помилки, вона не приймає визнання, про що виноситься ухвала (ч. 6 ст. 131).

Як визнання почерку або підпису може бути кваліфіковано судовою інстанцією відмова особи від надання зразків почерку або підпису для проведення експертизи у випадку оспорування достовірності напису чи підпису на документі або іншому письмовому доказі (ч. 2 ст. 140). Проте звертає на себе увагу та обставина, що мова йде не про сторону, а про будь-яку особу, яка зробила напис чи підписала документ. Наслідки недобросовісності цієї особи, виходячи з припису ч. 2 ст. 140 ЦПК Молдови, суд може покласти на одну із сторін, що, мабуть, не є справедливим.

Інтерес в рамках дослідження предмету доказування та підстав звільнення від доказування викликають можливості визнання судом фактів внаслідок недобросовісності сторони.

Ч. 6 ст. 221 ЦПК Білорусі надає право суду, залежно від того, яка сторона ухиляється від експертизи, а також яке це має значення для неї, визнати факт, для встановлення якого була призначена експертиза, встановленим чи спростованим, якщо сторона ухиляється від участі в проведенні експертизи або учиняє перепони для її проведення (не з'являється на експертизу, не надає експертам необхідних предметів дослідження тощо), а за обставинами справи без участі цієї сторони провести експертизу не вдається.

Подібне правило міститься в ч. 4 ст. 82 ЦПК Киргизії та ч. 5 ст. 97 ЦПК Азербайджану. Серед підстав для визнання факту встановленим чи спростованим, для встановлення якого призначалася експертиза, з-поміж інших ЦПК Азербайджану називає відмову від оплати витрат, необхідних для проведення експертизи. Беручи до уваги ту обставину, що експертиза, відповідно до ч. 1 ст. 97 ЦПК Азербайджану, може бути призначена за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, та за ініціативою суду, така підстава визнання обставини встановленою чи спростованою, є сумнівною з точки зору справедливості та ефективності.

Широкого поширення отримали санкції у вигляді перекладення тягаря доказування на недобросовісну сто-

рону або визнання судом фактів встановленими за недобросовісність сторін в ЦПК Грузії. Так, за невиконання обов'язку надання суду письмових доказів ЦПК Грузії встановлює санкцію у вигляді перерозподілу тягаря доказування. Так, відповідно до ч. 5 ст. 136 ЦПК Грузії, якщо від представлення письмового доказу відмовляється одна із сторін і не заперечує того, що доказ є у неї, або якщо відмову від надання письмового доказу, суд визнає неповажною. Він може звільнити особу, яка заявила клопотання про витребування доказу, від тягаря доказування факту, який вона мала підтвердити цим доказом, і перекласти такий тягар на сторону, яка відмовилася від представлення письмового доказу. В ст. 157 ЦПК Грузії міститься аналогічне правило щодо випадків, коли одна зі сторін відмовляється від надання речового доказу. У разі, коли недобросовісність відповідача проявляється у його неявці на головне судове засідання, а позивач клопочеться про винесення заочного рішення, вказані в позові фактичні обставини вважаються доказаними (ст. 230 ЦПК Грузії).

Невиконання процесуального обов'язку надати письмовий доказ ЦПК Киргизії прирівнює до визнання недобросовісною стороною відомостей, що містяться в такому доказі (ст. 77 ЦПК Киргизії). Такий припис кореспондує з положенням ч. 1. ст. 76 ЦПК Киргизії, яка визначає, що особа, яка клопочеться перед судом про витребування письмового доказу, повинна визначити цей доказ, вказати причини, що перешкоджають самостійному його отриманню, та підстави, за яких ця особа вважає, що доказ знаходиться у даної особи чи організації. Звернемо увагу на те, що чітко не вказано, що особа, яка подає клопотання про витребування доказу, має вказати, які відомості містяться в цьому доказі. Залишається, як на наш погляд, відкритим питання щодо наслідків неподання письмових доказів у разі, якщо відомості, які містяться в такому доказі, невідомі або не повністю відомі особі, яка клопоталася про витребування такого доказу.

Висновки. Таким чином, аналіз цивільно-процесуального законодавства держав СНД дає можливість зробити висновок про закріплення широкого розуміння до предмету доказування. Легальне визначення поняття предмету доказування міститься лише в Цивільному процесуальному кодексі Республіки Білорусь. Визначитись з питанням про те, що являє собою предмет доказування, у цивільному судочинстві інших держав СНД можливо з аналізу понять доказів та сформульованих правил належності доказів. Дослідження цих норм дозволяє зробити висновок про те, що цивільні процесуальні кодекси держав СНД виходять з широкого розуміння предмету доказування в цивільних справах, не обмежуючи його лише фактами матеріально-правового значення.

При цьому всі цивільні процесуальні закони країн СНД містять санкції за недобросовісність сторони. Як правило, ці санкції полягають у визнанні фактів встановленими не на користь недобросовісної сторони, перекладенні тягаря доказування на недобросовісну сторону або ж прирівнюванні невиконання певного процесуального обов'язку до визнання фактичних обставин справи. Отже, такі санкції мають процесуально-доказовий характер, оскільки значною мірою впливають на доказування факту сторонами, а в більшості випадків слугують винятковими підставами звільнення від доказування.

Цивільний процес України пройшов різні етапи в своєму становленні, поступово удосконалюючись шляхом як власного розвитку, так і запозиченням законодавчого досвіду різних держав світу. Представляється доцільним та актуальним дослідження в подальшому питань щодо предмету доказування та розподілу обов'язку доказування в окремих державах континентальної та загальної системи права: Німеччини, Англії, Франції та США.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гражданский процесс зарубежных стран : учеб. пособ. / Под ред. д-ра юрид. наук А.Г. Давтян. – М. : Проспект, 2008. – 320 с.
2. Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.jguard.ru/images/attaches/234/GPK_belarus.txt.
3. Гражданский процессуальный кодекс Республики Армения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.jguard.ru/images/attaches/234/GPK_Armenia.txt.
4. Гражданский процессуальный кодекс Азербайджанской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.jguard.ru/images/attaches/228/gpk_azerb.txt.
5. Гражданский процессуальный кодекс Грузии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.jguard.ru/images/attaches/235/GPK_Georgia.txt.
6. Гражданский процессуальный кодекс Республики Молдова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.jguard.ru/images/attaches/254/gpk_moldova.txt.
7. Гражданский процессуальный кодекс Кыргызской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.jguard.ru/images/attaches/248/gpk_kirgiz.txt.